

Лилијана Чичкарић
Институт друштвених наука
Београд

УДК: 316.42:316.346.2-055.2
Прегледни рад
Примљен: 27. 06. 2013.

КРИТИЧКИ ОСВРТ НА ПРОБЛЕМ РЕПРЕЗЕНТАЦИЈЕ ЖЕНА У ПОЛИТИЧКИМ ИНСТИТУЦИЈАМА¹

Текст представља крајак преглед и критички осврт на досадашња исцртавања проблема политичке репрезентације жена. Да ли је заиста број жена у политичким институцијама показатељ развијености демократској друштва и шта све утиче на то да број жена активних учесница у политичком животу порасте? Полази се од различитих исхода у одређењу појма и његова политичке репрезентације, са посебним акценцијом на однос дескриптивне и сустванцијалне репрезентације. Затим се разматра утицај различитих политичких фактора који одређују присуство жена у институцијама - изборни систем, унапређење организација странака, селекција и репутација, партијска правила и унитарној партијско лобирање, партијска мањина, остворене/застворене листе, гласачко понашање и квојни систем. Поред се резултати великој броја исцртавања из ове области са посебним освртом на актуелне теорије репрезентације - теорије критичне масе, поуде и изражње, политичке присутности, страначкој партијерства и критичних актера.

Кључне речи: жене, институције, политичке партије, политичка репрезентација.

* * *

Жене у двадесетпрвом веку треба да буду активни учесници политичких процеса у демократском друштву у истом обиму као и мушкарци. Међутим, оне су и даље у свим политичким институцијама, чак и у најразвијенијим земљама, знатно мање заступљене од очекиваног. Да ли је заиста број жена у политичким институцијама показатељ развијености демократског друштва? Шта све утиче на то да број жена активних учесница у политичком животу порасте и какви су резултати најновијих истраживања у том правцу? Ово су само нека од питања којима се бави овај текст.

¹ Рад је настао у оквиру пројекта “Структурне друштвене и историјске промене српског друштва у контексту европских интеграција и глобализације” (179039) финансираног од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја, који се реализује у Институту друштвених наука у Београду.

Подједнако учешће жена и мушкараца у јавном животу је кључ еманципације жена и један од угаоних каменова Конвенције за елиминацију свих облика дискриминације (CEDAW), коју је усвојила скупштина Уједињених нација 1979. године, а употреби је од 1981. На четвртој светској конференцији Уједињених нација о женама у Пекингу 1995. године, створена је Платформа за акцију која треба да идентификује неједнакости у две кључне области у унапређењу женских људских права - руковођењу и одлучивању на свим нивоима и примени механизма за промоцију и унапређење. Доношењем Резолуције 1325, која се односи на жене, мир и безбедност, платформа се 2000. године проширује и на земље у постконфликтним подручјима.

У литератури доминирају четири аргумента за објашњење ограничене политичке репрезентације жена (Phillipps, 1998:234; Squires, 1999:205). Први се тиче родне неједнакости у репрезентацији у политичким телима, што се тумачи као антидемократска димензија представничке демократије. Потом се сматра да жене имају посебне интересе које једино оне могу успешно представљати. Трећи аргумент је везан за посебне квалитете жена, морал, етику, стил понашања, који треба интегрисати у политички живот. И коначно, жене у представничким телима делују као специфични модели који треба да охрабре друге жене да се политички активирају.

Према подацима Интерпарламентарне Уније жене су заузимале само 2% места у парламентима света 1945. године, 5% 1970., 9% 1990., 12% 2000. и 20% 2012. године (IPU, 2012). Дескриптивна репрезентација у националним парламентима данас варира од 16.8% у Сједињеним америчким државама, преко 22.3% у Великој Британији, 36% у Шпанији, до 44.7% у Шведској (IPU, 2012). Мушкарци доминирају у политичкој арени. Они формулишу правила политичке игре и дефинишу стандарде вредновања. То резултира тиме да жене одбијају да се баве политиком уопште или одбијају да прихвате мушки стил понашања у политици.

Још од 1970. године је унутар женског покрета и феминистичке теорије постало јасно да се мора укинути доминација мушкараца у институцијама репрезентативне демократије. Стога се феминистички приступ у проучавању политичке репрезентације прво усредсређује на критику концепта једнакости у либералној демократији и његово настојање да се жене под истим условима као и мушкарци интегришу у политику. А затим се оријентише на трансформацију институција репрезентативне демократије и редефинисање самог принципа заступништва. Феминистичка истраживања користе и квантитативне и квалитативне методе у циљу што бољег сагледавања препрека на које жене наилазе на путу ка политичким функцијама. Главни фокус критике је на захтеву за универзалнишћу мушких и женских идеја и на концепту политичке једнакости.

Суштина је у родној различитости, а не једнакости. Основни феминистички захтев је да друштвене разлике треба да буду политички признате и институционализоване на основу једнаких политичких права жена и мушкараца. Други захтев је промовисање инситуционалног приступа, померање фокуса са појединца на друштвене и политичке институције, унутар којих се мере разлике у ставовима и политичком понашању жена и мушкараца и конструишу механизми родне равноправности.

Веће присуство жена у политици има значајан утицај на одлуку других жена да се политички ангажују и кандидују за неку од функција на изборима (Verba, Schlozman, Burns, 2001). На основу компаративне анализе изборних система у 35 земаља, Карп и Бандучи су утврдили да тамо где је више жена у политици, грађани бивају задовољнији функционисањем демократског система, имају више поверења у институције и сматрају да избори рефлектују ставове гласача (Карп, Banducci, 2008:112). Присуство жена као кандидата или као креатора политике утиче на ниво политичког ангажмана жена барем на два начина. Прво, политичка питања везана за статус жена, дебате и кампање, као и изгласавање закона могу пре да се реализују ако је број жена у парламенту већи (Childs, Withey, 2004). Друго, жене кандидати и оне које већ партиципирају у власти, имају улогу модела и служе као моћно симболичко средство или потврда да политика није само мушка игра. У њиховом окружењу жене такође показују већи интерес за политику, а служе и као узорни адолесценткињама (Verba, Schlozman, Burns, 2001; Wolbrecht, Campbell, 2007). Када су жене укључене у политичке кампање и када се кандидују за функције, изазивају већи интерес за изборну трку код женског дела јавности, показују већу ефикасност у изборној трци и већу способност да придобију гласове женског изборног тела (Verba, Schlozman, Burns, 2001; Kittilson, Schwindt-Bayer, 2010).

Према налазима континуираног истраживања агенције Galup у Сједињеним америчким државама, које укључује питање да ли би земљу боље водиле владе са више жена, проценат оних који сматрају да би је са 33% 1975. порастао на 57% у 2000. години. Изненађујуће је да се мушкарци и жене не разликују, већ подједнако изражавају жељу за већом репрезентацијом жена у политичким институцијама (Dolan, Sanbonmatsu, 2009). Лонгитудинална анализе о утицају броја жена у парламенту на раширеност веровања у могућност жена да успешно владају у политици, у 25 земаља различитог степена културног и економског развоја, од почетка деведесетих до средине двехиљадитих година, показала је да оба фактора подједнако утичу на оснаживање жена да се баве политиком (Alexander, 2012). Проучавање резултата избора у Сједињеним америчким државама од 1980. до 1998. године, допринело је да се установи да када су жене биле представнице у Конгресу, добијале су знатно више позитивних реакција од гласача (Lawless, Fox,

2007). Резултати једног другог истраживања су потврдили да су егалитарнији ставови према женама које се кандидују за политичку функцију више распрострањени у постиндустријским земљама, рефлектујући шири образац вишег степена социоекономског развоја и културне модернизације (Inglehart, Norris, 2003: 144).

Појам политичке репрезентације и фактори ограничења

Родно сензитивне димензије демократског система подразумевају активну партиципацију жена у јавном животу, видљиво присуство у политичким институцијама, репрезентацију различитих класних, националних и политичких оријентација жена и издиференцирану јавну политику која узима у обзир интересе и потребе жена. Партиципација жена у политичким институцијама је процес који директно зависи од промена које се континуирано одвијају на четири различита структурна нивоа. Најпре на институционалном, где се промовише родна свест и формирају представничка тела пријемљивија за жене. Потом на репрезентативном, где се обавља континуирани избор жена у парламент, охрабрују жене да се кандидују и промовише родна једнакост у изборном законодавству. Трећи ниво утицаја је законодавни, кроз феминизацију, односно узимање у обзир женских интереса и потреба. И коначно на дискурзивном нивоу који укључује промене у политичком и парламентарном језику, јавном обраћању и односу према женама у свим медијама.

Политичка репрезентација је континуиран процес који обухвата заступање и преговарање око идентитета, интереса, идеја, вредности, перспективе и искуства једне групе унутар политичких институција. Представљање укључује симболичку аргументацију, статус, аспирације и легитимност да се партиципира у доношењу политичких одлука. Родно преговарање има посебну улогу у политичкој репрезентацији и обухвата два кључна питања: шта жене представљају и како треба да буду представљене. Прво питање садржи идеолошку димензију која обухвата идеје и веровања, затим, функционалну која се односи на интересе и друштвену која се ослања на идентитете. Представнице имају двојну, или боље речено тројну улогу, делују у име жена које су их изабрале, у име бирача одређених политичких партија које су их кандидовале и у име женске популације уопште.

Границе у дефинисању политичке репрезентације су одавно постављене. Репрезентацију не чини пуко преношење порука гласачког тела, нити преузимање на себе доношење одлука без кореспонденције са гласачима, већ креативно вођење политике која заступа ставове гласача (Pitkin, 1967; Phillips, 2012). Идентификована су четири типа политичке репрезентације: *формални*, који укључује институционална правила и процедуре према којима се бирају

представнице; *дескриптивни*, који осликава композициону сличност између представница и бирачког тела; *субстанцијални*, који се односи на преузимање одговорности у представљању и поклапање са интересима гласача; *симболички*, који се везује за осећај представника да правилно и ефективно заступају вредности и потребе оних који су их изабрали.

Највише полемика изазива однос дескриптивне и супстанцијалне репрезентације. У основи свих расправа је идеја да жене делују у корист жена, као њихови делегати у микросвету законодавне структуре (Pitkin, 1967). Оваква концептуализација супстанцијалне репрезентације је критикована због сувише статичног поимања интереса као самосталних ентитета који се налазе негде споља, и које једноставно треба унети у представнички процес (Saward, 2010). Нове теорије заступништва наглашавају значај кретивног деловања представника изборне јединице у чијем интересу иступају. Супстанцијална репрезентација се посматра као интерактивни процес, тржиште на којем актери формулишу различите перспективе и подједнако учествују у дијалогу. У литератури доминирају три приступа у одређењу супстанцијалне репрезентације. Ужа дефиниција у средиште ставља однос конгруенције, односно слагања или подударности између интереса бирача и представника (Pitkin, 1967). Из тог односа произилазе четири типа репрезентације - обећавајућа, антиципаторска, жироскопска и сурогат (Mansbridge, 2003). Шире одређење обухвата активности усмерене на побољшање положаја жена и резултате у доношењу политичких одлука, односно агенду интереса жена и њихову заштиту (Franceschet, Piscopo, 2008). Најшира дефиниција укључује и ванпарламентарне активности, а фокус се са питања да ли жене представљају жене и да ли жене представљају различиту политику од мушкараца, пребацује на питање ко делује у име жена и где, зашто и како се одвија супстанцијална репрезентација (Celis, 2008:99). У основи оваквог становишта лежи схватање да се процес репрезентације не одвија само у политичким институцијама, већ у свим сферама друштва, те се мора пажљиво разматрати међудејство више различитих фактора - политичких актера, простора, средстава, циљева и резултата деловања. По мишљењу неких ауторки најсврхисходније је употребљавати концепт сурогат репрезентације, јер представнице делују изван граница које намеће њихова изборна јединица и гласачко тело (Mansbridge, 2003: 522; Tremblay, 2006).

Главни фактори подзаступљености жена у политичким институцијама су следећи:

- *Незаинтересованост за политику* - жене имају другачију перспективу, односно поимање политике и јавних функција.

- *Конзервативне представе* о улози жена у друштву - негативна слика политичарки у јавности - предрасуде да су жене мање способне да руководе и да партиципирају у власти.
- *Друштвена подела рада* - двострука оптерећеност професионалним и домаћим радом спречава жене да успешно обављају политичке функције.
- *Маскулини карактер политичких институција и механизма репрезентације* - изборног система, политичке културе и медија - онемогућава жене да се кандидују за функције.
- *Проблем у понуди и изјављивању* - жене не само да не желе да се кандидују, већ ни политичке партије не номинују жене за учешће у изборној утакмици.
- *Изостајање подршке* - мушкарци политичари не подржавају долазак жена на функције, не помажу у кандидатури и не деле своје везе, познанства и мреже подршке.

Међу мноштвом различитих, аутори издвајају три кључна фактора за повећање броја жена у парламенту - економски развој, политичку културу и изборни систем (Matland, 2010). Селекција и кандидатура жена на политичке функције зависи од фактора средине, структуре и процеса, односно од нивоа развоја друштва, типа политичке културе, врсте изборног система, партијских правила и норми, и личних аспирација и амбиција кандидата. За избор кандидата подједнако су важна сва три - системски, политички и индивидуални. Системски обухватају правни поредак, изборни систем, обласну магнитуду и врсту партијског система. Политички укључују унутрашњу организацију странака, праксу регрутовања, партијска правила, идеологију и унутарпартијско лобирање. Индивидуални фактори обједињују економске, социјалне и персоналне ресурсе и ограничења и препреке на које наилазе жене потенцијални кандидати. Културолошки фактори, религиозност, степен образовања и схватања родно утемељених друштвених улога, такође значајно утичу на пропорцију жена у парламентима. Број жена у парламенту расте и када је број жена на тржишту рада већи. И коначно, када су позитивни ставови према женама политичаркама и лидеркама раширенији, односно када су односи родне једнакости заступљенији, утицај на пропорцију жена у парламентима је јачи и од типа изборног система (Diaz, 2005; Paxton, Kunovich, 2003; Paxton, Hughes, 2007).

Мањинска позиција жена у политици је у директној вези са мањинским статусом жена у патријархалном друштву (Dahlerup, 1988: 279). Специфични механизми промене леже у иницијативама које мењају позицију мањине. То су селекција, номиновање и кандидовање, увођење квота и постојање закона и институција о родној равноправности. Они зависе од воље и могућности мањине да мобилизује ресурсе, организује се и институционализује у борби за

побољшање статуса (Dahlerup, 1988: 296). Политичарке су у специфичном, амбивалентном положају, притиснуте између два врсте очекивања. Оне морају да се доказују и да раде као и мушкарци, али истовремено и да се од њих разликују.

Одсуство жена из политичког и јавног живота се мора посматрати као део дискриминишућег процеса и резултат стереотипа и предрасуда о женама кандидатима за политичке функције. У последњих 20 година културне представе о женама у политици еволуирају и број политичарки је све већи. Жене се још увек срећу са системским предрасудама које су присутне како код изборног тела, тако и у структури политичких партија. На основу резултата истраживања кандидата за улазак у Конгрес Сједињених америчких држава од 1958. до 2004. године, установљено је да је број жена које улазе у изборну трку, и у Демократској и Републиканској партији, увек био мали, али је број жена које побеђују своје мушке конкуренте већи него што је то обрнуто (Lawless, Pearson, 2008). Ова чињеница много говори о успешности политичарки и о реакцији и подршци коју остварују када реше да се кандидују на политичке функције.

На основу увида у литературу из ове области евидентно је да је утицај политичких фактора најчешће теоријски и емпиријски проучаван. У обимној студији о партиципацији жена у политици у 110 земаља света, од 1975. до 2000. године, потврђено је неколико кључних налаза (Matland, 1998; Kenworthy, Malami, 1999). Прво, утврђен је позитиван утицај пропорционалних изборних система на већи број жена у парламентима. Друго, установљено је да стабилност демократске процедуре не утиче у почетку, али на дуге стазе делује на пораст политичке репрезентације жена. И треће, националне родне квоте, које се примењују у многим земљама, остварују позитиван учинак на присуство жена у политичким институцијама. Четврто, број жена у парламенту је већи у земљама са већом обласном магнитудом и затвореним изборним листама, што партијама омогућује да их боље позиционирају у изборној трци. Као варијабле које имају значајан утицај у политичком контексту помињу се још, структура парламента (једнодомни или дводомни), број места, дужина мандата, карактер заступничког мандата у смислу могућег броја понављања и особине страначког система - број странака, доминантна идеологија и начин селекције кандидата. И сам начин гласања може да делује као ограничавајући фактор. Према егоцентричном моделу гласања, појединац гласа према својим личним интересима, док социотропичан модел подразумева да појединац препознаје да његова лична добробит зависи од добробити заједнице.

Две системске карактеристике које се тичу природе изборног система су од посебног значаја за репрезентацију. Прва се односи на број места које партија освоји у једној изборној јединици. У већинским изборним системима партија осваја само једно место, и номинује једног кандидата, углавном мушкарца. У

пропорционалним системима, већа обласна магнитуда омогућава и више места на листи за која се боре партије, што пружа шансу женама да се нађу на бољим позицијама. Друга системска карактеристика се тиче затворених или отворених листа кандидата, где партије одређују ранг кандидата, односно гласачи имају могућност да изаберу кандидата на основу својих афинитета. На основу досадашње праксе поставља се питање да ли је лакше убедити гласаче да изаберу жене кандидате, или партије да кандидују више жена на челна места изборних листа? Одговор варира од земље до земље. Поједини истраживачи сматрају да женама одговара виши изборни праг који смањује број странака у парламенту, а онима које улазе отвара шири простор за укључивање њихових кандидаткиња, добровољно или уз квоте (Matland, Montgomery, 2003; Mateo Diaz, 2005).

Напори за побољшање политичке репрезентације се најчешће фокусирају на системске препреке које ограничавају понуду жена да се кандидују за политичке функције. Изненађујуће мало пажње је усмерено на методе и карактер партијске селекције који представља један од кључних фактора орођавања репрезентације. Многе политичке каријере почињу на локалном нивоу који има улогу одскочне даске за улазак у политичку структуру. Учешће у локалним органима власти, посебно за жене, представља неопходан услов за прелазак на више политичке функције и директно утиче на оснаживање жена. Политичке студије које се баве селекцијом кандидата испитивале су колико су партије спремне да примењују родну стратегију, као што је имплементација мера позитивне дискриминације, и колико процедурални или институционални канали одабира могу да утичу на број жена кандидата. На основу резултата обимног лонгитудиналног истраживања које проучава утицај 68 политичких партија на репрезентацију жена у 12 развијених индустријских земаља, у три временске тачке 1975., 1985. и 1989. године, издвојена су четири кључна фактора: организациона структура партије, идеологија, партијске активности и правила која се односе на родну припадност кандидата (Caul, 1999). Потоња два фактора утичу директно, идеологија индиректно, док партијска организација може деловати тројако - кроз централизацију, институционализацију и локализацију номинованих кандидата. Поједини истраживачи скрећу пажњу да подударност интереса између изабраних представница и жена у изборном телу представља директан резултат партијског деловања (Lawless, Fox, 2007). Род и партија су у интеракцији, односно, број жена политичарки зависи и од родне и од партијске конгруенције са бирачима (Reingold, Harrell, 2010).

Данас се облици позитивне акције примењује у више од деведесет земаља и то или као резервна места за жене, о чему се одлучује кроз конституционалне реформе, или страначке квоте које утичу на пораст броја жена међу кандидатима о којима одлучују саме странке, или законске квоте које налажу странкама да

номинују одређени број жена међу својим кандидатима, а доносе се кроз уставне и законске реформе. Квоте према интензитету могу бити минималистичке, које се одређују критичном масом од најчешће 30%, и максималистичке које подразумевају паритетни однос, једнак број жена и мушкараца. Организациона структура партије је кључни чинилац за успешну примену родних квота и начин њихове имплементације (Kenny, Verge, 2012). Међутим, ефективност квота зависи и у великој мери од типа изборног система. Квота даје приоритет броју, а не позицији кандидата на изборној листи. Стога, квоте најбоље функционишу код затворених листа у пропорционалним системима, где су мандати изабраних жена кандидата законски регулисани. Ови мандати захтевају од партија да позиционирају жене високо на листи, а не у залеђу где немају шансе да буду изабране.

Пример Шведске је добар показатељ успешне примене система квота. 1971. године је 14% жена седело у парламенту, а након 30 година 45%. И у влади је примењен исти образац, те је 2005. године од 22 министара било 11 жена. Последњих година више од 100 земаља је усвојило законске квоте за избор жена кандидата за политичке функције. У јуну 2000. године Француска је била прва земља у свету која је усвојила закон о подједнаком броју кандидата оба пола на изборима. Међутим овакви закони, као што се потврдило, гарантују присуство жена кандидата, али не и репрезентацију жена. Поштовањем закона пропорција жена је порасла са 1.4% на 12.3%, што није велики број, јер жене нису номиноване у оним изборним јединицама где могу заиста да победе (Norris, 2004:196). Врло је важно разликовати ниво на коме квоте функционишу. Лакше се прихватају и остварују на партијском нивоу. На вишим нивоима није још увек јасно шта све може да се уради да би се заиста и остварио паритет. Пример Француске, која кроз легислативу обавезује странке на једнако укључивање жена и мушкараца при кандидовању за изборе, или Велике Британије, која од 2000. године има закон који тражи од странака да прихвате мере против родне дискриминације, указују да су остварени резултати ипак скромни. Очигледно да без системске интервенције у изборни процес није могуће остварити жељену пропорцију жена, као и да је у мање развијеним срединама лакше постићи боље резултате.

Дескриптивна и/или супстанцијална репрезентација

До данас су објављене значајне студије о одређењу супстанцијалне репрезентације, али још увек тај концепт захтева одређена појашњења, посебно у компаративној перспективи. Шта чини успешну супстанцијалну репрезентацију жена? Она почива на становишту да жене представнице заиста раде за женске интересе, потребе и захтеве, што доводи до конкретних резултата у политичкој пракси. Жене имају специфично знање, вредности и вештине и у складу са тим

делују, мењајући нормативно-вредносни оквир, који укључује маскулину политичку културу и исту такво институционално окружење. Међутим, поставља се питање зашто већи број жена у законодавним телима не резултира увек политиком која је родно осетљива и пријемчива за жене? Зашто статистичко присуство жена не олакшава њихову сарадњу и коалицију међу представницама различитих политичких партија? Како и да ли жене заиста представљају жене у парламенту? Другим речима, односу дескриптивне и супстанцијалне репрезентације је посвећен највећи број теоријских расправа и емпиријских истраживања.

Концепти дескриптивне и супстанцијалне репрезентације су добили посебно место и у оквиру феминистичке теорије и дискурса о укидању мушке доминације у политици. Једно од централних питања јесте да ли нам је потребна дескриптивна да би се постигла супстанцијална репрезентација? Да ли пропорционална родна заступљеност значи боље представљање женских интереса, или супстанцијална боље представљање мањинских захтева? Резултати неких студија указују да постоји јака веза између броја жена у парламенту и политике усмерене на очување женских права и решавање питања везана за породицу и децу (Bratton, 2002). Налази других истраживања опет потврђују да представнице у парламенту не гласају чешће од мушкараца за законе који регулишу питања од значаја за њихов статус, и не учествују у припреми и лобирању за нове законе везане за женска права (Htun, Power, 2006). Једна група истраживача сматра да не постоји веза између дескриптивне репрезентације и одзива институција, односно резултата у креирању јавне политике. Политичарке се не изјашњавају аутоматски, *a priori* у интересу других жена, већ заступају и идеје и идеологију своје партије. На одазив институција не утиче род, већ феминистичка свест, те је сврсисходније изабрати већи број феминисткиња, а не већи број жена (Tremblay, Pelletier, 2000: 397). Међутим, бројчана присутност ипак представља важан предуслов за квалитативне промене везане за процес политичког одлучивања, које се остварују кроз већу мотивисаност жена да промовишу и да се боре за реализацију женских интереса.

Улога политичких странака је посебно важна, јер оне држе у својим рукама кључне полуге за постизање броја, за избор женских заступница у парламенту са специфичним персоналним карактеристикама и директно одређују чији ће се гласови чути и ко ће играти улогу модела партиципације жена. Личне карактеристике и искуство појединих жена заступница представљају кључне факторе за феминизацију политике, и по значају могу бити испред страначких механизма селекције (Chaney, 2006). Такве жене одликује успешан спој професионалног искуства и политичке каријере. Сматра се да специфична политичка социјализација у породици, активистички потенцијал, прометејски

однос према друштву и велика лична амбиција, формирају одређен профил жене политичарке заинтересоване да активно учествује у јавном животу и мења стереотипе о женама у политици.

Мапирањем садржаја дебата које се воде у парламенту, издвајају се традиционално женске теме које укључују рађање и бригу о деци, родну поделу продуктивног рада и структуралну позицију жене у друштву, и феминистичке, које се односе на одлуку о рађању, абортус, насиље у породици, сексуално узнемиравање и мизогинију. Неслагање међу половима у свим овим питањима постоји, али се само тиме не може оправдати приоритет дескриптивне репрезентације. У односу на мушкарце, жене заузимају различите позиције у друштвеној структури, имају другачије интересе, политичке приоритете и циљеве. Женски интереси су контекстуално одређени и предмет су сталних промена (Celis, 2006; 2008). Поставља се питање да ли је сам интересни концепт адекватан, јер третира жене подједнако као и мушкарце и редуцира проблем на ниво родне једнакости на тржишту рада. Репрезентација не значи пуко укључивање жена у политичка тела, већ првенствено промену мушког начина вођења политике и обављања представничких функција. Жене су социјална група, коју дефинише искуство дискриминације и опресије и која себе дефинише кроз политички дијалог. Интереси и идентитети се концептуализују у току самог представничког процеса и различитост има примат у односу на хомогенизацију и уједначеност.

Последњих двадесет година концепт критичне масе се често користио као оправдање за увођење позитивних мера за кандидовање више жена на политичке функције. Утврђено је да пораст броја жена, од 15-30%, колико је довољно да се достигне критична маса, изазива квалитативне промене у обрасцима доминантне институционалне културе и вредносно-нормативног оквира (Lovenduski, Norris, 2003). Кључни момент који је везан за концепт критичне масе је чињеница да она делује не само на карактер групне интеракције, него и допушта различитост ставова повезаних с групном репрезентацијом (Mansbridge, 2011). Појам критичне масе се може посматрати на три начина - као симболичко поштовање, као бројчани праг и као колективна акција. Концепт критичне масе се ипак најчешће односи на праг који жене треба да пређу да би се трансформисао законодавни контекст и створили услови за креирање политике наклоњене женама. Најважнији аргумент ове теорије је да уколико има више жена у парламенту, веће су шансе да формирају коалиције и промовишу закони који се односе на заштиту права жена.

Розабет Мос Кантер је проучавала симболички статус жена у великим америчким корпорацијама седамдесетих година и том приликом идентификовала три коњукурне ситуације (Kanter, 1977). Порастом релативног броја, чланови мањине могу формирати коалиције, могу утицати на културу групе и могу се

индивидуално разликовати. И поред великог броја не могу се увек превазићи проблеми око добијања подршке, поштовања и савезништва. Када је реч о мањинском статусу, он је ограничен на три ситуације - притисак, изолацију и аутсајдерство и препреке које намеће избор стереотипних улога. И када је број жена мали, присуство жена феминистичке провенијенције може да смањи притисак и изолацију. И у балансираним групама, индивидуалне карактеристике жена су кључне јер динамика групе зависи од структуралних и персоналних фактора. Иако навелико прихваћен у академским круговима, овакав приступ има неколико мањкавости. Кантер је истраживала понашање жена у привредним корпорацијама, а не њихово мањинско присуство у политичким институцијама, из чега проистичу бар две негативне последице. Прво, постоје велике разлике у положајима и интересима између ове две категорије жена, а друго, истраживање није ни могло да се бави кључним питањем да ли изабране представнице заиста делују у интересу жена или само у интересу партија које су их кандидовале на функције. Већ је поменуто да бројеви могу да буду мање важни од персоналних карактеристика, односно присуства оних жена које су идентификоване као компетентне од стране других жена.

Критичари концепта критичне масе сматрају да је он недовољно теоријски и методолошки развијен (Krook, Childs, 2006). Ни праг критичне масе није тачно утврђен и креће од 15% до 30% у различитим демократским системима. Присутно је и мишљење да већи број жена изазива зазор и одбојност код мушкараца. Сматра се да жене и у мањини могу да штите женске интересе тако што ће деловати као критични актери (Childs, 2008). Изабране представнице се не морају ангажовати око питања о женским правима, исто као што и мушкарци могу следити женску агенду. Критика је примарно усмерена на оне ситуације када изостају промене у владајућој политици, иако је број жена достигао критичну масу (Childs, Withey, 2004; Lovenduski, 2000). Основни аргумент критичара је потреба да се осавремени приступ у проучавању супстанцијалне репрезентације, тако што ће у центру истраживања бити микро ниво анализе, који се односи на питања како и на који начин се дешава репрезентација и шта критични актери предузимају на том пољу. Циљ је да се дубље истраже контекст, идентитети и ставови који могу да мотивишу и унапреде супстанцијалну репрезентацију.

Следећи концепт на који се наилази у теорији репрезентације је појам политичке присутности који не треба мешати са критичном масом (Lovenduski, Norris, 2003). Док критична маса помаже да се интереси и потребе жена узму у обзир у спровођењу парламентарне процедуре, политичка присутност почива на аргументима праведности, симболичког представљања, агресивног заступања интереса мањине и ширења политичке агенде (Phillips, 1995). Феминистичка теорија комбинује политику присутности, која се односи на квантитативну

репрезентацију, са функционалном репрезентацијом жена као интересне групе. Политика идеја се фокусира на одговорност, а политика присутности на поруку. Комбинација идеја и присутности нуди, колико је то могуће, праведан систем репрезентације (Phillips 1995: 25).

Још један појам који је последњих деценија у теоријској примени је концепт понуде и тражње, који се односи на анализу процеса селекције жена за кандидовање на политичке функције (Lovenduski, Norris, 1995). Понуда се фокусира на ресурсе кандидата (време, новац, политичке везе, образовање, искуство, вештине и знања) и мотивационе факторе (амбиција, поверење, посвећеност, упорност, интерес) у развијању политичке каријере. Потражња се односи на партијску селекцију, изборе, утицај формалних и неформалних критеријума и очекивања жена кандидата које су ушле у политичку утакмицу. Фактори понуде и тражње делују истовремено и комбиновањем и преклапањем структуришу процес регрутације (Lovenduski, Norris, 2003). Партије различито посматрају репрезентацију жена и сходно томе одобравају или оспоравају већу присутност жена на функцијама. Фокус истраживања се све више помера ка недовољној понуди жена кандидата за политичке функције и структуралним родним неједнакостима које ту понуду детерминишу. Начин на који жене одлучују да се кандидују представља круцијално објашњење родног диспаратитета у политичким институцијама (Lawless, Fox, 2007). Међутим, истраживања која се баве овом темом углавном узимају у обзир ставове и понашања везана за партиципацију жена, а не њихово знање, способности и резултате постигнуте у процесу руковођења и одлучивања (Reingold, Harrell 2010; Wolbrecht, Campbell, 2007).

Мобилизација што ширег круга људи који су родно сензибилни је један од предуслова промена у сфери репрезентације жена. Стога је последњих година у све широј примени теза да је један од најважнијих услова за трансформацију пасивне у активну репрезентацију присуство стратешког партнерства или троугла моћи између жена представница у парламенту, жена активисткиња у покрету и организацијама, и жена у административним политичким структурама (Halsaa, 1998; Mazur, 2002). На том трагу је настала и теорија критичних актера, која се фокусира на питања о томе како се супстанцијална репрезентација одвија и шта специфични актери предузимају, на индивидуалном или колективном плану, да би се политика променила у корист жена (Childs, Krook, 2009). Фокус на критичним актерима отвара нове могућности за истраживање понашања у законодавној сфери и тачније прорачуне о томе како се супстанцијална репрезентација одвија. Задатак је да се истраже различите стратегије, актери и резултати, као и теоријски и практично установи какав тип особе је погодан за репрезентацију женских интереса у политици. Стога, истраживачи предлажу да анализа супстацијалне

репрезентације нужно обухвати читав спектар различитих фактора - ефекте бројчаног пораста жена, ограничавајуће и олакшавајуће околности законодавног контекста, идентитет и интересе мушкараца и жена, дефинисање женских питања и стабилност у вођењу политичког процеса (Krook, Childs, 2006).

Присталице ове теорије сматрају да су, када је реч о ефектима квантитативне репрезентације, могући различити сценарији. Може се, на пример, изазвати зазор код законодаваца, који могу тактички да опструирају иницијативе жена и држе их изван позиција моћи. Некад је мањи број жена ефектинији, јер на тај начин представнице могу заступати женске интересе без поткопавања мушке доминације. Механизми селекције кандидата и норме партијске дисциплине одређују који тип жене ће бити изабран. Изгледи за то су повезани са политичком климом, глобалним и локалним трендовима, и женском политичком мрежом и лобирањем. Женска питања се различито дефинишу, или као повећање аутономије и бољитка сваке појединачне жене, или као заштита приватних интереса женске популације, или, пак, као превазилажење родних разлика у свим сферама друштва. Показало се да расне, класне, генерацијске и идеолошке поделе међу женама могу негативно да делују и да спрече формулисање заједничке законодавне агенде.

Оно што је позитивно и треба посебно нагласити је што овај теоријски приступ узима у обзир чињеницу да и други политички актери могу бити критични, чак и критичнији од формално изабраних преставница. Критични актери сами иницирају промене у политици, предлажу законе, и подстичу друге да делују у том правцу, независно од бројчане заступљености жена. Иако су то најчешће жене, могу бити и мушкарци. Питања којима се баве критични актери укључују иницирање политичких промена везаних за положај жена, рад на предлозима, сарадњу са другим актерима, трасирање пута и коначно успешност у остваривању политичких промена (Krook, Childs, 2006: 522-530)

Политичке партије имају доминантну улогу у процесу ородњавања репрезентације, односно руководство које одлучује о избору кандидата за функције. Партије развијају стратегије за селекцију кандидата и утичу на састав будућег парламента, стога се морају посматрати као комплексни актери у анализи односа између државне архитектуре и политичке репрезентације жена. Странке су главни мотори за осваривање нумеричке присутности жена у свим политичким институцијама на државном, регионалном и локалном нивоу. У новим демократијама, политичке партије имају посебно значајну улогу у помагању женама кандидатима да превазиђу дескриптивну репрезентацију.

Модел институционализације родне различитости у представничкој демократији земаља Европске уније подразумева, прво, да политичке партије номинују жене за носећа места, путем интерних квота, *zipper* система или изборних листа; да делују женске мреже и кокуси политичарки; да закони кажњавају партије ако не номинују жене на листама; да постоји менторство од стране старијих политичарки; и да постоји охрабрење да се кандидују за функције од стране партијских колега. Друго, да су процедурални механизми у парламенту прилагођени женама - радно време, листе говорника, правила дебатована. Треће, да закони осигуравају да су женски интереси представљени у политици и законодавству; да постоје парламентарне комисије за женска питања које имају мандат да надгледају родне теме - *gender mainstreaming* (Lovenduski, 2000: 101).

Како постићи суспензивну репрезентацију и створити услове за њену релаизацију биће питања којима ће се највише бавити будућа истраживања у овој области. Правила која утичу на повећање репрезентације жена су већ установљена, треба их само доследно спроводити и поштовати.

ЛИТЕРАТУРА:

- Alexander, A. C. 2012. Change in Women's Descriptive Representation and the Belief in Women's Ability to Govern: A Virtuous Cycle. *Politics & Gender*. 8: 437–464.
- Burns, N., Schlozman, K.L., Verba, S., 2001. *The Private Roots of Public Action: Gender, Equality, and Political Participation*. Cambridge, MA. Harvard University Press.
- Caul, M. 1999. Women's Representation in Parliament: The Role of Political Parties. *Party Politics*. vol 5. 1:79-98.
- Celis, K. 2006. Substantive Representation of Women: The Representation of Women's Interest and the Impact of Descriptive Representation in the Belgian Parliament (1900-1979). *Journal of Women, Politics and Policy*. 28 (2): 85-114.
- Celis, K. 2008. Gendering Representation. In: Goertz, G., Mazur, A. eds. *Politics, Gender and Concepts: Theory and Methodology*. Cambridge, MA. Cambridge University Press. 71–93.
- Celis, K. 2012. On Substantive Representation, Diversity, and Responsiveness. *Politics and Gender*. 8 (4):524-529.
- Celis, K., Childs, S., Kantola, J., Krook, M.L. 2008. Rethinking Women's Substantive Representation. *Representation*. 44 (2): 99-110.
- Chaney, P. 2006. Critical Mass, Deliberation and the Substantive Representation of Women: Evidence from the UK's Devolution Programme. *Political Studies*, 54 (4): 671- 91.
- Childs, S. 2008. *Women and British Party Politics. Descriptive, Substantive and Symbolic Representation*. London. New York: Routledge.

- Childs S., Krook, M. L. 2009. Analysing Women's Substantive Representation. *Government and Opposition*. Vol. 44. (2): 125–145.
- Childs, S., Webb, P., Marthaler, S. 2010. Constituting and Substantively Representing Women: Applying New Approaches to a UK Case Study. *Politics & Gender*: 199–223.
- Childs, S., Withey, J., 2004. Women Representatives Acting for Women: Sex and the Signing of Early Day Motions in the 1997 British Parliament. *Political Studies* 52, 552- 564.
- Dahlerup, D. 1988. From a Small to a Large Minority: Women in Scandinavian Politics. *Scandinavian Political Studies*. 11 (4): 275–97.
- Dolan, K., Sanbonmatsu, K. 2009. Gender Stereotypes and Attitudes Toward Gender Balance in Government. *American Politics Research*. Vol.37. 3: 409-428.
- Fox, R., Lawless, J. 2004. Entering the Arena? Gender and the Decision to Run for Office. *American Journal of Political Science*. 48 (2): 264–80.
- Franceschet, S., Piscopo, J.M. 2008. Gender Quotas and Women's Substantive Representation: Lessons from Argentina. *Politics & Gender*: 4(3):393-425.
- Gallagher, M. 2005. Conclusion. in: Gallagher, M., Mitchell, P. eds. *The Politics of Electoral Systems*. Oxford: Oxford University Press. 535-578.
- Halsaa, B. 1998. A Strategic Partnership for Women's Policies in Norway. in: Lycklama a Nijeholt, G., Vargas, V., Wieringa, S. (Hg.). *Women's Movements and Public Policy in Europe, Latin America, and the Caribbean*, New York: Garland.
- Inglehart, R., Norris, P. 2003. *Rising Tide*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Inter-parliamentary Union (IPU) 2012. *Women in Politics*. UN Women. UN Entity for Gender Equality and the Empowerment for Women.
- Kanter, R. M. 1977. Some Effects of Proportions on Group Life: Skewed Sex Ratios and Responses to Token Women. *American Journal of Sociology*. Vol. 82. 5: 965-990.
- Karp, J. A., Banducci, S. A. 2008. When Politics is not Just a Man's Game: Women's Representation and Political Engagement. *Electoral Studies*. 27: 105-115.
- Kenny, M., Verge, T. 2012. Decentralization, Political Parties, and Women's Representation: Evidence from Spain and Britain. *The Journal of Federalism*. 43 (1): 109-128.
- Kenworthy, L., Malami, M. 1999. Gender Inequality in Political Representation: A Worldwide Comparative Analysis. *Social Forces*. 78(1): 235–268.
- Kittilson, M. C., Schwindt-Bayer, L. 2010. Engaging Citizens. *Journal of Politics*. 72 (4): 990– 1002.
- Krook, M. L., Childs, S. 2006. Should Feminists Give Up on Critical Mass? A Contingent Yes. *Gender and Politics*. 2(4): 522-530.
- Lawless, J, Fox, R. 2007. *It Takes a Candidate. Why Women Don't Run for Office?* Cambridge. MA: Cambridge University Press.
- Lawless, J., Pearson, K. 2008. The Primary Reason for Women's Underrepresentation? Reevaluating the Conventional Wisdom. *The Journal of Politics*, 70 (1):67–82.
- Lovenduski, J.2000. Change in Women's Political Representation, in: Rossilli, M. ed. *Gender Policies in The European Union*. New York: Peter Lang. 87-105.

- Lovenduski, J., Norris, P. 1995. *Political Recruitment: Gender, Race and Class in the British Parliament*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lovenduski, J., Norris, P., 2003. Westminster Women: the Politics of Presence. *Political Studies*. 51, 84-102.
- Mansbridge, J. 2003. Rethinking Representation. *American Political Science Review*. 97(4): 515-28.
- Mansbridge, J. 2011. The Concepts of Representation. *American Political Science Review*. 105 (3): 631-41.
- Mateo Diaz, M. 2005. *Representing Women? Female Legislators in West European Parliaments*. Oxford: ECPR Press.
- Matland, R. 1998. Women's Representation in National Legislatures: Developed and Developing Countries. *Legislative Studies Quarterly*. 23(1): 109-125.
- Matland, R. 2010. Structuring Representation. Women's Access to Political Power Across the World. *Harvard International Review*. 46-50.
- Matland, R., Montgomery, K. 2003. Recruiting Women to National Legislatures: A General Framework with Applications to Post-Communist Democracies. in: Matland R., Montgomery K. ed. *Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe*. Oxford: Oxford University Press. 19-43.
- Mazur, A. G. 2002. *Theorizing Feminist Policy*. Oxford: Oxford University Press.
- Norris, P., 2004. *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge, MA: University Press.
- Paxton, P., Kunovitch, Sh. 2003. Women's Political Representation. *Social Forces*. 82. 1: 87- 113.
- Paxton, P., Hughes, M. 2007. *Women, Politics and Power: Global Perspective*. SAGE Publications.
- Phillips, A. 2012. Representation and Inclusion. *Politics and Gender* 8(4): 512-518.
- Pitkin, H. 1967. *The Concept of Representation*. Berkeley. University of California Press.
- Reingold, B., Harrell, J. 2010. The Impact of Descriptive Representation on Women's Political Engagement: Does Party Matter? *Political Research Quarterly*. 63 (2): 280-94.
- Saward, M. 2010. *The Representative Claim*. Oxford: Oxford University Press.
- Squires, J. 1999. *Gender in Political Theory*. Oxford: Polity Press.
- Squires, J., Wickham-Jones, M. 2001. *Women in Parliament: A Comparative Analysis* Manchester: Equal Opportunities Commission.
- Tremblay, M. 2006. The Substantive Representation of Women and PR: Some Reflections on the Role of Surrogate Representation and Critical Mass. *Gender and Politics*. 2(4): 502-511.
- Tremblay, M., Pelletier, R. 2000. More Feminist or More Women? *International Political Science Review*. 21(4):381-405.
- Young, I. M. 2000. *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Wolbrecht, Ch., Campbell, D. E. 2007. Leading by Example. *American Journal of Political Science*. 51 (4): 921-39.

Lilijana Čičkarić
Institute of Social Sciences
Belgrade

Summary

A CRITICAL REVIEW OF THE PROBLEM OF WOMEN'S REPRESENTATION IN POLITICAL INSTITUTIONS

This article presents a brief and critical review of current research of political representation of women. Is the number of women in political institutions represents the indicator of development of democratic society and what influences the increase of number of women active participants in the political institutions? Different approaches to the definition and types of political representation are examined, with special emphasis on the relationship between descriptive and substantive representation. The effects of various political factors that determine the presence of women in institutions are considered - the electoral system, the internal organization of parties, selection and recruitment, intra-party rules and lobbying, party magnitude, open/closed electoral lists, voting behavior and the quota system. The results of a large number of studies in this field are compared, with particular reference to the current representation theory - the critical mass, supply and demand, political presence, strategic partnership and critical actors.

Key Words: women, political institutions, political parties, political representation.